

تبیین معیارهای بومی‌سازی شاخص‌های مکانی فضای شهر خلاق با رویکرد ایرانی - اسلامی*

رضا مختاری ملک‌آبادی^۱، نفیسه مرصوصی^۲، اسماعیل علی اکبری^۳، داود امینی^۴**

^۱ استادیار گروه جغرافیای دانشگاه پیام نور تهران

^۲ دانشیار گروه جغرافیای دانشگاه پیام نور تهران

^۳ دانشیار گروه جغرافیای دانشگاه پیام نور تهران

^۴ دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور تهران

تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۲/۲۰

تاریخ دریافت: ۹۴/۰۸/۲۴

چکیده

شهر خلاق نظریه‌ای است که در چارچوب شکوفایی شهری مدنظر برنامه‌ریزان شهری قرار گرفته است. شهر خلاق به دانه‌ای در دل خاک تشبیه شده است که در صورت شکفتن باعث تحول عظیم در فضای شهری شده و موجب تسریع حرکت شهر به سوی جهانی شدن می‌شود. برای تحقق و شکوفایی شهر خلاق به بسترهای فرهنگی قوی نیازمند است تا خلاقیت در فضای شهری بروز نماید. بنابراین شهرهایی که بن‌مایه فرهنگی قوی داشته باشند می‌توانند به زنجیره شهرهای خلاق جهانی پیوسته و بسترها را برای جهانی شدن مهیا سازند. از منظر جغرافیای فرهنگی شهرهای ایرانی با برخورداری و بهره‌مندی از جهان‌بینی و فرهنگ ایرانی اسلامی استعداد لازم برای خلاقیت شهری را دارا هستند. در صورت فراهم بودن شرایط برای بالفعل شدن استعدادهای بالقوه فرهنگی قطعاً شهرهای ایرانی قادر خواهند بود در رقابت با سایر شهرهای دنیا گام‌های مؤثری برای تحقق شهر خلاق ایرانی اسلامی بردارند. این تحقیق با روش توصیفی و تحلیلی به بررسی نقش تعدادی از شاخص‌های مکانی فضایی در خلاقیت شهر ایرانی اسلامی می‌پردازد. با تحلیل صورت گرفته مشخص شد جهان‌بینی اسلامی و فرهنگ ایرانی با سود بردن از منابع غنی اسلامی مثل قرآن کریم و احادیث و با بهره‌مندی از بسترها و استعدادهای غنی فرهنگ شهر و شهرنشینی ایرانی جوابگوی ظهور خلاقیت در فضای شهر ایرانی و معرفی شهر خلاق ایرانی اسلامی در دنیا را داراست.

واژگان کلیدی: شهر، خلاقیت، شهر خلاق، شهر خلاق ایرانی اسلامی، مکان و فضای شهری.

مقدمه

نظریه شهر خلاق یکی از نوپاترین نظریه‌ها در مباحث برنامه‌ریزی شهری است که به دنبال موج سوم شهرنشینی در دنیا بروز و نمود پیدا کرد. با وجود نوپا بودن، در مدت زمان کوتاه این نظریه به یکی از کاربردی‌ترین نظریه‌ها حوزه مطالعات شهری بدل شده است؛ به طوری که امروزه در سطح جهانی سازمان فرهنگی و تربیتی ملل متحد (یونسکو) با استفاده از شاخص‌های شهر خلاق سالیانه شهرهای جهان را مورد سنجش و ارزیابی قرار داده و فهرست شهرهای خلاق را در حوزه‌های مختلف ادبی، هنری، فرهنگی، تاریخی و... منتشر می‌کند. رقابت برای قرارگیری در فهرست شهرهای خلاق یونسکو، انگیزه‌ای برای افزایش تلاش و تقای شهرها برای نیل به خلاقیت شهری در حوزه‌های مختلف برنامه‌ریزی شهری محسوب می‌شود. زیرا که خلاقیت شهری موقعی حاصل می‌شود که شهرها به سطح مشخص و تعریف شده‌ای در توسعه فضایی و مکانی رسیده باشند، تا توان رقابت با سایر شهرهای جهانی را دارا باشند.

نظریه‌ها مانند بسیاری از پدیده‌ها و نهادهای مدنی و فرهنگی دیگر، وابستگی به زیست جهان دارند و در جوامع مختلف به شیوه‌های متفاوت درک و فهم و به طرق مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرند. در نتیجه، ضرورت بومی‌سازی آن‌ها از آنجایی نشأت می‌گیرد که پایه‌های انسان‌شناختی جوامع از لحاظ فرهنگی و هویتی با یکدیگر متفاوت است. اصلی‌ترین بنیان تفاوت در حوزه روش‌شناسی این است که این علوم برای دو فرهنگ مذکور تحت لوی ادعاهایی چون عینیت‌گرایی و جهان‌گرایی پدید آمده است. این در حالی است که فرهنگ ایرانی اسلامی، اولویت را به معنویت، ثابت بودن اصول فرهنگ سیاسی و حکومتی و محور بودن خدا و خداگرایی می‌دهد.

بیان مسأله

با تجزیه و تحلیل دامنه گسترده شاخص‌های موجود از شهر خلاق مشخص می‌شود که در اکثر شاخص‌های نظریه شهر خلاق، نمودهای مکانی و فضایی و کالبدی شهرها به عنوان یکی از اساسی‌ترین شاخص‌های قیاس میزان خلاقیت شهری مورد تأکید نظریه پردازان قرار می‌گیرد. به کارگیری شاخص‌های مکانی و فضایی مطرح شده از سوی یونسکو، اتحادیه اروپا، فلوریدا، لندری، اسکات و... برای بومی‌سازی شاخص‌های شهر خلاق ایرانی - اسلامی لازم است، ولی کافی نیست. زیرا که بسیاری از شاخص‌های مطرح شده از سوی مؤسسه‌های فعال و صاحب‌نظران حوزه شهر خلاق متناسب با جهان‌بینی و فرهنگ بومی شهرهای خود بوده و به علت عدم تعریف جایگاه ایدئولوژی و مذهب، اکثر شاخص‌ها در شهرهای ایرانی قابل تعمیم نیستند. با این وجود، امروزه در برخی از شهرهای کشور در ظاهر مکان‌ها و فضاهای

خلاقانه‌ای رخ‌نمون^۱ می‌کند که نه محصول فعالیت طبقه خلاق شهری است و نه متناسب با فرهنگ ایرانی اسلامی، بلکه بر اساس شاخص‌های غیربومی از الگوهای کاملاً عارتی و بیگانه تبعیت نموده و مغایر با برنامه‌ریزی شهری با رویکرد ایرانی اسلامی هستند. حال برای فائق شدن بر این معضلات پرسش‌های متعددی مطرح می‌شود: این که برای بومی‌سازی شاخص‌های شهر خلاق در ایران کدام مؤلفه‌ها می‌تواند به عنوان زیربنای شاخص‌سازی شهر خلاق ایرانی اسلامی باشد؟ به کارگیری این مؤلفه‌ها در کدام حوزه‌های مطالعات شهری می‌تواند نمود و بروز مکانی و فضایی داشته باشد؟ منابع لازم برای استخراج مؤلفه‌ها و شاخص‌های مکانی فضایی شهر خلاق ایرانی اسلامی کدامند؟ و در نهایت آیا منابع مورد بحث تمام پارامترهای مدنظر بر رشد و پرورش طبقه خلاق در جامعه شهری ایرانی را دارا است یا نه؟

اهمیت و ضرورت

ایده شهر خلاق به این مسأله تأکید دارد که همواره در نگاه اول امکانات بالقوه‌ای در شهرها وجود دارد که اگر مورد توجه برنامه‌ریزان و مدیران شهری قرار گیرد، می‌تواند در شکوفایی خلاقیت محور شهرها اثرات پایداری داشته باشد. با اینکه پایه خلاقیت شهری شاخص‌های فرهنگی است، ولی دامنه وسیع پتانسیل‌های شهری از سرمایه انسانی و اجتماعی گرفته تا امکانات فرهنگی، آموزشی، علمی، مذهبی، اجتماعی، اقتصادی و... زمینه بروز و نمود خلاقیت را دارند. این تئوری با تلفیق آموزه‌های متخصصین علوم اجتماعی، جامعه‌شناسی و برنامه‌ریزی شهری نقش متحدکنندگی بی‌نظیری در نیل به تحول و دگرگونی شهری را بازی می‌کند. شهر خلاق ابتکار جدیدی برای گذار شهر از حالت ایستایی به تکامل داشته و توجه توأمان به فناوری، زیرساخت‌ها، بخش‌های تولیدی و منابع انسانی را تأکید می‌کند (Vickery, 2011: 4). در عصر صنعتی و ظهور و بروز مفاهیمی چون جهانی شدن و خلق کلان‌شهری جهانی، انگیزه‌های شهرها برای قرارگیری در فهرست شهرهای معتبر، پیشرفته، جذاب، متمایز و متنوع در سطح جهانی را تقویت نموده است.

با بررسی شاخص‌های شهر خلاق مشخص می‌شود که تعدادی از شاخص‌های شهر خلاق با فرهنگ و هویت ایرانی مغایرت دارد. لذا برای عینیت بخشیدن به بومی‌سازی شاخص‌های شهر خلاق توجه به اصول جغرافیای فرهنگی، طراحی و برنامه‌ریزی شهری متناسب با فرهنگ ایرانی اسلامی ضرورت دارد. از آنجایی که بیش تر شاخص‌های فرهنگی، تاریخی و اجتماعی قابلیت تجلی در بافت مکانی و فضایی شهر را دارد، می‌توان گفت بافت مکانی و فضایی شهرها رابطه و تأثیر متقابلی با بافت فرهنگی، تاریخی و اجتماعی شهرها داشته‌اند. تمام‌نمای یکدیگرند. در همین راستای تبیین مبانی نظری شهرسازی بر اساس ایده‌های ایرانی اسلامی

برگرفته از جغرافیا، تاریخ، فرهنگ، تمدن، هنر ایرانی بر اساس تعالیم دینی و جهان‌بینی اسلامی یک ضرورت است. برای این منظور بازگشت به فرهنگ ایرانی اسلامی، محو از خودبیگانگی، تکیه و مباحثات به فرهنگ قرآنی توجه جدی را طلب می‌نمایند. با عنایت به صفاتی که در قرآن برای شهر ذکر می‌گردد، امکان و لزوم وجود شهر اسلامی خلاق می‌شود (نقی‌زاده، ۱۳۸۱: ۳۸). قرار گرفتن ۲۰ شهر از قلمرو جهان اسلام در لیست شبکه خلاق یونسکو^۲ در سال ۲۰۱۵م نشانگر آن است که شهرهای اسلامی در حوزه‌های هفت‌گانه یونسکو توانایی توسعه خلاق محور را دارا هستند.

پیشینه تحقیق تحقیقات داخلی

نقی‌زاده و همکاران (۱۳۸۹)، در تحقیق خود با بررسی رابطه متقابل نماهای شهری و فرهنگ، بی‌اعتنایی به مسائل زیربنایی مثل فرهنگ و هویت اسلامی، را عامل اغتشاش و بی‌هویتی معماری معاصر ایران دانسته و به اهمیت معیارهایی مثل ارزش‌های اعتقادی، اجتماعی و دستاوردهای بومی اسلامی در شکل‌دهی به نماهای شهرهای ایرانی در دوران اسلامی جهت کسب هویت ایرانی اسلامی تأکید نموده است.

ربانی و همکاران (۱۳۹۰) در تحقیق خود به بررسی جایگاه تنوع اجتماعی در ایجاد شهرهای خلاق و نوآور پرداخته است. در این تحقیق بر نقش مشارکت فعال و خلاق گروه‌های قومی، نژادی و مهاجر در شهر و ادغام و ذوب آنان در جامعه میزبان تأکید شده است.

محمدی و مجیدفر (۱۳۸۹) در تحقیق خود تحت عنوان دوران شهرهای خلاق، بنگاه‌های اقتصادی، فضاها، مردم، پیوندها و چشم‌اندازها را پنج رکن اصلی خلاقیت شهری دانسته و ضمن تأکید بر حرکت شهرهای کشور به سمت شهر خلاق برای اجرای راهبردهای شهر خلاق تغییرات ارزشی و فرهنگی شهرها را جهت حرکت به سمت خلاقیت شهری را ضروری می‌دانند.

مختاری ملک‌آبادی و همکاران (۱۳۹۳)، در تحقیق خود میزان خلاقیت مناطق پانزده‌گانه شهر اصفهان را بر اساس ۱۲ مورد از معیارها و شاخص‌های یونسکو در قالب مدل‌های برنامه‌ریزی شهری مورد بررسی قرار داده‌اند.

مشکینی و همکاران (۱۳۹۳)، در کتاب شهر خلاق، نظریه شهر خلاق را الگویی نوین برای توسعه دانش‌بنیان در حوزه مدیریت شهری معرفی نموده و به تشریح جایگاه جهانی شدن در اقتصاد فرهنگی و خلاق پرداخته است. همچنین مفهوم و ویژگی‌ها، نگرش‌ها، ارکان و اصول نظریه طبقه خلاق فلوریدا و شهر خلاق تشریح شده و ویژگی‌ها و شاخص‌های شهر خلاق و چشم‌انداز آن توصیف گردیده است.

از دیگر تحقیقات صورت گرفته در حوزه شهر خلاق و شاخص‌های شهر ایرانی اسلامی صورت گرفته می‌توان به: قربانی و همکاران (۱۳۹۲) رحیمی و همکاران (۱۳۹۲)، نقی‌زاده (۱۳۹۲)، حسین‌پور و همکاران (۱۳۹۲)، موسوی (۱۳۹۳)، عسگری (۱۳۹۳)، (نقی‌زاده، ۱۳۹۳) اشاره نمود.

تحقیقات خارجی

ریچارد فلوریدا (۲۰۰۲)، در تحقیق خود به ظهور طبقه خلاق در شهر می‌پردازد. فلوریدا موفقیت اقتصادی شهر را در گرو جذب استعداد خلاق می‌داند. از نظر وی در اقتصاد جدید، خلاقیت انسانی یک سرمایه بسیار ارزشمند است و همواره گروهی از افراد خلاق، شکل، جهت و جغرافیای توسعه اقتصادی جدید، را تعیین می‌کنند.

چارلز لندری (۲۰۱۳)، در تحقیق خود برای ارزیابی شاخص‌های شهر خلاق در شهر پالم‌ستون^۳ شمالی در نیوزلند، از شاخص‌های ده‌گانه استفاده نموده است. بعد از تجزیه و تحلیل‌های آماری داده‌های جمع‌آوری شده شاخص زیست‌پذیری و میزان آسایش و رفاه شهری در رتبه اول، شاخص ارتباطات و شبکه‌های ارتباطی شهری در رتبه دوم و شاخص آزادی، تسامح و تساهل در رتبه سوم قرار گرفته است (Landry, 2013: 24).

مجمع پژوهشگران مؤسسه قطب علمی صنایع خلاق و نوآوری (CCI) (۲۰۱۲)، در یک بررسی شاخص‌های مطرح شده از سوی پژوهشگران و سازمان‌های مختلف را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و در نهایت شاخص‌های خلاقیت شهری را به دو بخش شاخص‌های فرهنگ پایه و شاخص‌های فناوری شبکه شهرهای جهانی تقسیم نموده‌اند.

دورماز^۴ (۲۰۱۵)، به جایگاه کیفیت مکان‌های شهری در خلاقیت شهری پرداخته و در یک مطالعه تطبیقی میزان خلاقیت شهری شهر سوهو^۵ در حومه شهر لندن را با شهر بیوگلو^۶ در حومه استانبول را برحسب شاخص‌هایی از قبیل؛ مشخصات طبیعی، موقعیت، کاربری اراضی، فرم شهری، مشخصات بصری، مشخصات فرهنگی-اجتماعی، مشخصات اداری و مشخصات ارگانیک شهر مورد بررسی قرار داده است.

برجسته‌ترین تفاوت تحقیق حاضر نسبت به تحقیقات مشابه داخلی و خارجی، تدوین شاخص‌های بومی مکانی فضایی شهر خلاق ایرانی اسلامی است که تاکنون به صورت جامع مورد بررسی قرار نگرفته است.

مبانی نظری تحقیق

ارکان مکانی و فضایی شهر خلاق

درباره شهرها و مناطق خلاق اولین بار «دبور» در سال ۱۹۶۷ مبحثی را تحت عنوان «شهر تماشایی یا شهر نمایش» مطرح کرد

(اکبری مطلق، ۱۳۹۲: ۳). نظریه شهر خلاق در جهت پیدا کردن پاسخی به رشد فزاینده شهرنشینی و مشکلات ناشی از آن در دهه ۱۹۸۰ مطرح و به شکل تخصصی و گسترده از سال ۲۰۰۰ م ایده‌پردازی در مورد آن شروع شد (Landry, 2008; Florida, 2005). این نظریه به صورت علمی در سال ۲۰۰۲ م برای اولین بار توسط «ریچارد فلوریدا» مطرح گردید.

شهر خلاق به عنوان استراتژی امیدبخشی برای ساکنان شهرهاست که کمک می‌کند آن‌ها تصورات ذهنی خود را پرورش دهند، استعدادهای خود را شکوفا سازند و در نهایت شهر خود را به طور اساسی بسازند و زمینه توسعه شهری را فراهم آورند (Jopek, 2014: 182). نظریه شهر خلاق سعی دارد تا کیفیاتی را شرح دهد که تصویر ذهنی شهر را برای شهروندان زیباتر و خاطره آن را ماندگارتر نماید. در این نظریه، خلاقیت به عنوان جزئی از هوش عمومی سنجیده می‌شود و در نتیجه افزایش توان نوآوری و تولید دانش در این راه از جمله شاخص‌های سنجش میزان پیشرفت اجتماعی به حساب می‌آید (اکبری مطلق، ۱۳۹۲: ۴).

شهر خلاق، خلاقیت را محوری برای توسعه شهری در نظر می‌گیرد. این محور ابتدا با رویکرد محیط و فضای نوآور، رشد شهرها را مورد بررسی قرار می‌دهد و در ادامه، شهر به عنوان مکانی مطلوب به منظور جذب سرمایه‌های انسانی خلاق، و به تعبیر فلوریدا، طبقه خلاق^۷، تعریف شده است.

بیش‌ترین تأکید در برنامه‌ریزی شهر خلاق بر نوع مکان و طراحی عوارض در چشم‌اندازهای شهری است. برای تحقق این امر، بر اجرای پروژه‌های عظیم معماری، منظر خیابانی درون شهری و ایجاد میداين و نواحی فرهنگی متمرکز می‌شود (Scott, 2014: 567). تنوع و ظرفیت بالای عوامل مکانی و فضایی در محیط شهری باعث تنوع زیاد شاخص‌های ضروری برای احراز خلاقیت در مناطق شهری می‌شود. بخش‌های اقتصادی خلاق، موسیقی، رسانه، طراحی، نمایش و جلوه ادبی، بخش‌های با اهمیتی در اقتصاد شهری هستند. این بخش‌ها به صورت غیرمستقیم در مواردی مثل جذب گردشگر و ایجاد فضای سرزنده در شهرها نقش آفرین هستند (Landry, 2010: 3).

شاخص‌های شهر خلاق

الف) شاخص فلوریدا

فلوریدا معتقد بود شهرها باید بر طبقه خلاق متمرکز نمایند. با این حال او توجه به جایگاه زیرساخت‌ها، تسهیلات، امکانات سخت‌افزاری، مکان‌ها و فضاهای خلاقیت‌زا برای پرورش طبقه خلاق و موفقیت در جذب آن‌ها را ضروری می‌دانست. فلوریدا بر سه شاخص فناوری، استعداد و تسامح و تساهل با زیرشاخص‌های متعدد و متنوع تأکید ورزید (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱: شاخص‌های شهر خلاق از دیدگاه ریچارد فلوریدا

شاخص‌های اصلی	زیرمجموعه شاخص‌ها
استعداد	طبقه خلاق، سرمایه انسانی، میزان اشتغال در علم و فناوری
فناوری	شاخص نوآوری، شاخص فناوری برتر
تسامح و تساهل (مداراگری)	شاخص بوهیمان (نوآور)

ب) شاخص لندری

چارلز لندری^۸ در نظریه شهر خلاق تأکید دارد برای نیل به خلاقیت در شهرها تلفیق بخش‌های گسترده‌ای از فضای شهری مورد نیاز است. شاخص‌های مدنظر او در این باره عبارتند از سیستم آموزشی و کارآموزی، اقتصاد و صنعت، تسهیلات عمومی، ساختار اجتماعی و تنوع فضایی شهرها (CCI, 2012: 45).

ج) شاخص یونسکو

سازمان فرهنگی، علمی و آموزشی ملل متحد^۹ از سال ۲۰۰۴ بر اساس شاخص‌های هفت‌گانه اقدام به معرفی شهرهای خلاق در سطح جهان کرده است. یونسکو ایجاد شبکه شهرهای خلاق را به عنوان عاملی راهبردی برای توسعه همکاری‌های بین‌المللی میان شهرها و معرفی خلاقیت به عنوان عاملی برای پایداری و توسعه شهری عنوان کرد. تا ابتدای سال ۲۰۱۵ تعداد ۲۸ شهر از ۱۹ کشور دنیا در زنجیره شبکه شهرهای خلاق یونسکو قرار گرفته‌اند (URL1). معیار یونسکو برای تعیین خلاقیت شهری در هفت حوزه اصلی از صنایع خلاق بوده است (جدول شماره ۲).

جدول شماره ۲: فهرست ۲۸ شهر خلاق بر اساس شاخص‌های یونسکو تا پایان سال ۲۰۱۴

نام شهرها	زمینه خلاقیت شهری
دوندین (نیوزلند)، گرانا (اسپانیا)، هیدلبرگ (آلمان)، پراگ (چک)	ادبیات
بوسان (کره جنوبی)، گالی (ایرلند)، صوفیه (بلغارستان)	فیلم و سینما
هامامو تسو (ژاپن)، هانوفر (آلمان)، مانهم (آلمان)	موسیقی
جاکمپ (هائیتی)، ژینگدزن (چین)، ناسانو (باهاماس)، پکالونگان (اندونزی)، سوژو (چین)	صنایع دستی و فولکلور
بیلیائو (اسپانیا)، کوریتیا (برزیل)، دونی (انگلستان)، واقع در ایرلند شمالی، هلسنکی (فنلاند)، تورین (ایتالیا)	طراحی
داکار (سنگال)، گوانزو (کره جنوبی)، لینز (استرالیا) - تل آویو (اسرائیل)، یورک (انگلیس واقع در ایرلند شمالی)	هنرهای چندرسانه‌ای
فلورینوپلیس (برزیل)، شوند (چین)، تسوروکا (ژاپن)	غذا و تغذیه

مأخذ: URL1

(د) شاخص مؤسسه پژوهشی (CCI)^{۱۰}

مرکز هنری قطب علمی صنایع خلاق و نوآور (CCI) برای تعریف و تعیین شهر خلاق بر شاخص‌های هشت گانه دامنه و مقیاس صنایع خلاق و اشتغال، بهره‌وری‌های کوچک، جذابیت‌ها و میزان توجه به اقتصاد، حمایت عمومی، مشارکت و هزینه‌ها، ائتلاف و یکپارچگی جهانی، سرمایه انسانی و تحقیق، میزان آزادی، تساهل و تسامح و تنوع تأکید دارد (CCI, 2012: 64).

(هـ) شاخص اتحادیه اروپا

شاخص خلاقیت اتحادیه اروپا با تأکید بر صنایع خلاق در سال ۲۰۰۹ تصویب شد. تمرکز بر ابعاد فرهنگی خلاقیت، موجب گردید شاخص اتحادیه اروپا عواملی چون آموزش در مدارس هنر، میزان اشتغال فرهنگی، محصولات فرهنگی، مشارکت‌ها و همکاری‌های فرهنگی، نفوذ فناوری، نظم‌بخشی و حمایت مالی برای تکوین، و توزیع اقتصادی صنایع فرهنگی به شاخص‌های شهر خلاق افزوده شود (عبدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۸).

(و) شاخص شاربپی^{۱۱}

شاخص شاربپی شامل این موارد می‌شود: خروجی خلاق، تعداد ساکنان خوداشتغال، سرمایه‌گذاری خلاقانه، تنوع فرهنگی، نژادی و جنسی، وجود خرده‌فرهنگ‌های پر رونق، پایداری به عنوان سنگ بنای خلاقیت مدرن، هزینه‌های زندگی، جشنواره‌ها، نمایشگاه‌ها، موزه و گالری‌ها و آموزش و فناوری (Hartley) به نقل از عبدی و همکاران، ۱۳۹۳؛ مشکینی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶۳).

جدول شماره ۳: شاخص‌های شهر خلاق از نظر ساساکی

شاخص	توضیح
استعدادهای خلاق	فعالیت‌های هنری و تعداد هنرمندان، دانشمندان، مهندسان و صنعت‌گران
کیفیت زندگی	درآمد، سرگرمی‌ها و امور فرهنگی، فضای شهری و امکانات رفاهی و محیط زیست مناسب
صنایع خلاق	تعداد شرکت‌ها و کارکنان مشغول در صنایع فرهنگی خلاق مثل صنایع دستی، موسیقی، فیلم، هنر و غیره
زیرساخت‌های خلاق	تعداد و میزان دسترسی به دانشگاه‌ها، مدارس فنی، مؤسسات پژوهشی، کتابخانه‌ها و فرهنگستان‌ها
میراث فرهنگی	تعداد و شرایط حفاظت از دارایی‌ها و میراث فرهنگی ملموس و غیرملموس مستند بخش‌های دولتی
فعالیت‌های شهروندان	وضعیت فعالیت‌های سازمان‌های غیرانتفاعی و مردم‌نهاد و مشارکت زنان در جامعه
حاکمیت خلاقانه	مشارکت مثبت شهروندان، توانایی سیاست‌گذاری و استقلال مالی

مأخذ: شفیعی و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۶۲

(ز) شاخص خلاقیت هنگ کنگ^{۱۲}

شاخص خلاقیت هنگ کنگ توسط مرکز تحقیقات سیاست فرهنگی وابسته به دانشگاه هنگ کنگ در سال ۲۰۰۴ مطرح شد. این مرکز پنج عنصر را لازمه خلاقیت شهری اعلام نمود: خروجی‌های خلاقانه، سرمایه‌ساختاری و بنیادی (عقلانیت، زیرساخت‌های فناوری)، سرمایه انسانی (کیفیت آموزش)، سرمایه اجتماعی (تسامح و تساهل و تنوع اجتماعی)، سرمایه فرهنگی (عرضه‌های فرهنگی مثل موزه‌ها و صحنه‌های نمایش) (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶۵).

(ح) شاخص ساساکی

شاخص‌های شهر خلاق از منظر ساساکی (۲۰۱۰) در هفت محور به شرح جدول شماره ۳ مورد تأکید قرار گرفت.

(ط) شاخص وانولو^{۱۳}

از منظر وانولو عناصر تشکیل‌دهنده شهر خلاق مشتمل بر فناوری، چند فرهنگ‌گرایی، تسامح و تساهل، وجود محیط فرهنگی کثرگرا، محیط‌های اجتماعی باز فرهنگی و تعاملات اجتماعی است (Vanolo, 2008: 372).

جدول شماره ۴: شاخص‌های شهر خلاق وانولو

شاخص	زیر شاخص
منظر	وجود نشانه‌ها، نمادها، المان‌ها و چشم‌اندازهای متنوع و یکپارچه
هنر	ارتقاء هنرهای جدید و تقویت میراث‌های هنری قدیمی شهر
تنوع	شهری مملو از نژادها و قومیت‌های مختلف جهان و توریست‌پذیری بالا
فضاهای عمومی	وجود پارک‌های متعدد، ساخت و ارتقاء مکان‌های عمومی و فضاهای مدنی جدید
آموزش عالی	تعداد دانشگاه‌ها و مراکز علمی و پژوهشی در شهر

مأخذ: اشتیری و مهلتزاد، ۱۳۹۳: ۴۲

نمودار شماره ۱: شاخص‌های شهر خلاق از منظر محققان و

سازمان‌های فعال در این حوزه

اساس بومی سازی شاخص های شهر خلاق ایرانی اسلامی

با اینکه بیش تر شاخص های تعیین شده از سوی یونسکو و صاحب نظران حوزه شهرسازی، طراحی، معماری، جغرافیا و برنامه ریزی شهری برای احراز خلاقیت شهرها در تعالیم دین اسلام مستتر است، با این حال در دین اسلام معیارهای خاصی وجود دارد که در کشورهای مسلمان نشین می تواند به عنوان شاخص های خلاقیت شهری تلقی گردد. در اسلام ضمن تأکید ویژه بر پرورش فکری و علمی جوامع و قشر روشنفکر شهری (معادل طبقه خلاق مورد تأکید در شهر خلاق) به شاخص های کالبدی مثل بستر طبیعی شهر (اکولوژی)، سمبل ها، نشانه ها، فرم ها، مصالح، فضاهای آموزشی و پژوهشی، فضاهای عمومی، فضای سبز، معماری، نظم، زیبایی، مسکن، کاربری های مذهبی، محله بندی شهری و... در برنامه ریزی شهری تأکید شده است.

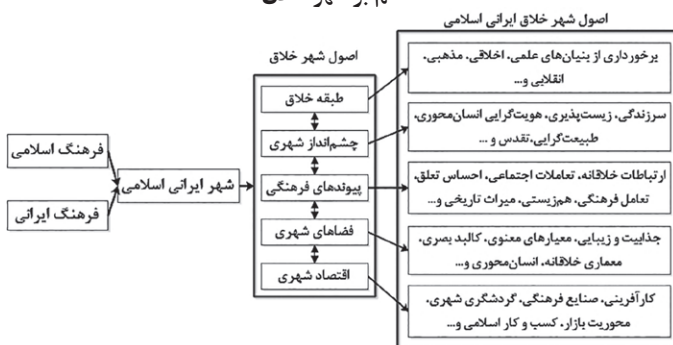
در طول تاریخ شهرنشینی در ایران، مکان های جغرافیایی و کالبدی های فضایی شهرهای ایرانی تحت تأثیر دو بردار خاص و منحصر به فرد شکل گرفته و در بستر زمان و دوره های تاریخی قرار گرفته اند. دکتر علی شریعتی بردار اول را «ملیت ایرانی» و بردار دوم را «ایدئولوژی اسلامی» می داند. وی ملیت ایرانی را یک «واقعیت» و ایدئولوژی اسلامی را یک «حقیقت» می داند و بر آن است که ملیت، «چگونه بودن» انسان را حکایت می کند و ایدئولوژی «چگونه باید شدن» (شریعتی به نقل از لامعی، ۱۳۸۷: ۳۸۶).

اختلاف این دو مؤلفه، در چارچوب فرهنگ اصیل ایرانی در دوران ایران باستان و فرهنگ اصیل اسلامی پس از حضور اسلام در فضای شهرنشینی ایران متبلور شده و موجب شکل گیری فرهنگی نوین با تحولات عظیم در سیستم های شهری ایران گردیده است. استقرار مسجد در بافت شهرها، به تغییر شکل کالبدی شهر منجر شد. در ادامه با نفوذ سازمان های دینی در شالوده زندگی شهری، از این برهه تاریخی علاوه بر حاکم بودن نقش های سیاسی، اداری و بازرگانی، صنعتی و نظامی در شهرهای ایرانی، قوانین اسلامی جایگاه مذهبی خاصی به شهرهای ایران بخشید (مشهدی زاده دهقانی، ۱۳۷۳: ۱۲). اسلام گرایش غالب و عمده ای به شهرت و شهرگرایی دارد، به نحوی که شکل ساختار شهری هر سرزمینی پس از فتح توسط مسلمانان تغییر کلی می کرد. در واقع، روح و معنای حقیقی قرآن، اساساً شهری است و عناصر اصلی قانون مدنی قرآن، تنها برای جوامع استقرار یافته، کاربرد دارد (مرتضی، ۱۳۹۳: ۸۹). اسلام همواره شهر را هنر زیستن در کنار یکدیگر می داند. اسلام تمدنی بنیادگر، سازنده و شهری است. در شهرهای اسلامی احساسی از عضویت در فرهنگ و شیوه زندگی مشترک وجود داشته است (سیانسون به نقل از مشهدی دهقانی، ۱۳۷۳: ۱۲). شهر خلاق ایرانی اسلامی شهری است که با محوریت قرار دادن جهان بینی اسلام (شیعی و سنی) مطرح شده در قرآن و احادیث

نبوی، جایگاه فرهنگ و هنر اصیل و بومی ایرانی را برای شکوفایی شهر در حوزه های مختلف مدیریت و برنامه ریزی شهری پایدار مورد تأکید قرار داده و بر مبنای آن ایده های جدید و خلاقانه ای را برای ارتقاء سطح رفاه و کیفیت زندگی مردم ارائه می دهد. از آنجایی که جهان بینی تأثیر چشم گیری در شکل گیری مکان ها و فضاهای شهری دارد، می تواند باعث بازتعریف شاخص های خلاق هویت ساز در شهرهای اسلامی گردد. شهر خلاق ایرانی اسلامی بر اساس اصول کلی نظریه شهر خلاق، جایگاه اندیشه و جهان بینی ایرانی و اسلامی را برای رشد، توسعه، پیشرفت و تعالی شهر و شهرنشینان در چارچوب تحولات ساختارهای مکانی، فضایی، کالبدی، فیزیکی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی و... مورد تأکید قرار می دهد.

نمودار شماره ۲: ارتباط اصول شهر خلاق ایرانی اسلامی با اصول

حاکم بر شهر خلاق

مؤلفه های مکانی فضایی در بومی سازی شاخص های شهر خلاق ایرانی - اسلامی

شهر خلاق ایرانی - اسلامی شهری است که با محوریت قرار دادن جهان بینی اسلام مطرح شده در قرآن و احادیث نبوی، جایگاه فرهنگ و هنر اصیل و بومی ایرانی را برای شکوفایی شهر در حوزه های مختلف مدیریت و برنامه ریزی شهری پایدار مورد تأکید قرار داده و بر مبنای آن ایده های جدید و خلاقانه ای را برای ارتقای سطح رفاه و کیفیت زندگی مردم ارائه می دهد. از آنجایی که جهان بینی تأثیر چشم گیری در شکل گیری مکان ها و فضاهای شهری دارد، می تواند باعث بازتعریف شاخص های خلاق هویت ساز در شهرهای اسلامی شود.

تعدادی از شاخص های مورد تأکید دین اسلام در تحلیل های فضای شهری که در تحقق شهر خلاق ایرانی اسلامی تأثیرگذار است، به شرح ذیل است:

الف) شاخص طبقه خلاق در شهر ایرانی اسلامی

طبقه خلاق اصلی ترین شاخص در ظهور شهر خلاق در تمام فضاهای شهری در موقعیت ها و فرهنگ های مختلف است. طبقه خلاق جامع شهری نقشی بی بدیل در تحولات و پیشرفت های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بازی می کند. طبقه خلاق، طبقه

ب) شاخص خلاقیت فرهنگی و هنری شهر خلاق ایرانی اسلامی

فرهنگ هر تمدن در آثار هنری شهری زمانی تحقق می‌یابد که نخست از اعتقاد دینی سرچشمه گرفته باشد، دوم اینکه شیوه زندگی اجتماعی را بازتاب دهد و سوم آنکه با احترام به تاریخ و از دستاوردها و تولیدهای بومی خود نشأت بگیرد (نقی زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۵). شهر به عنوان پدیده‌ای با ماهیتی فرهنگی و اجتماعی در عین برخورداری از کالبدی فیزیکی از کالبدی محتوایی و فرهنگی نیز برخوردار است (احدنژاد و فرشچیان، ۱۳۹۴: ۲)، بنابراین شهرها، در هر جامعه‌ای پیش از آن که محصول نقشه، آهن و بتن باشند، از عناصر فرهنگی حاکم بر آن جامعه شکل می‌گیرند (صارمی و صارمی، ۱۳۹۰: ۱۰۷). در جهان‌بینی اسلامی، فرهنگ به معنای اخص آن مشتمل بر نظام اعتقادات، ارزش‌ها، و اصول اخلاقی منبعث از وحی است که جهت‌دهنده تفکر، کردار و رفتار فردی و اجتماعی فرد مسلمان و محتوای نظام‌ها و بخش‌های گوناگون جامعه است. فرهنگ اسلامی در هر جامعه و کشوری با حفظ ماهیت و اصالت الهی و جهان‌شمول خویش، شکل و صورتی متناسب با مقتضیات جغرافیایی، تاریخی، زبانی و... به خود می‌گیرد. فرهنگ ایرانی اسلامی همان فرهنگ متعالی اسلامی است که در روح و کالبد فرهنگ ایران زمین دمیده شده و متناسب با تاریخ، جغرافیا، مذهب، زبان و... در ۱۴ قرن گذشته توسعه و تکامل یافته است (نقشه مهندسی فرهنگی کشور، ۱۳۹۲: ۸). فرهنگ ایرانی اسلامی فرهنگی بر فطرت، قرآن و عترت، ایمان‌گرا، اخلاق‌محور، خردگرا، تمدن‌ساز، پویا، خرافه‌زدا، پاسخ‌گوی مقتضیات زمانی است (مطهری، ۱۳۸۱: ۴۹).

هنر ایرانی یکی از هنرهایی است که در تحول دین اسلام تأثیرگذار بوده است (نامورمطلق، ۱۳۸۶). هنر با دیداری کردن تجربه‌ها، قصه‌ها و آرزوها، معنای انسانی بودن را به تصویرهای قابل مشاهده ترجمه می‌کند. در حالی که دین، در مقام الهامی معنوی برای خلاقیت و فرهنگ بشری، انسانیت و الوهیت را از طریق آیین و اسطوره به هم می‌پیوندد. در اجرای آیین‌ها و روایت اسطوره‌ها، دین اسلام و هنر ایرانی هم در نظر و هم در عمل به هم قرین می‌شوند (احمدی شلمانی، ۱۳۹۰: ۷۷).

فرهنگ و هنر یکی از پایه‌های برنامه‌ریزی شهر خلاق است. هنر به علت دارا بودن شاخص‌های زیبایی‌شناختی، پرورش‌دهنده قوه ادراک و ارتباطات، خلق تنوع فرهنگی، منافع روحی، معنوی، عقلانی، اجتماعی و اقتصادی از جایگاه رفیعی در برنامه‌ریزی شهر خلاق برخوردار است. هم‌چنین ترویج فرهنگ کسب و کار دانش‌بنیان، فرهنگ کارآفرینی و مهارت‌پروری متناسب با گفتمان ایرانی - اسلامی و بر مبنای آموزه‌های اسلامی بُعد دیگر خلاقیت فرهنگی در فضای شهر خلاق ایرانی - اسلامی تلقی می‌شود.

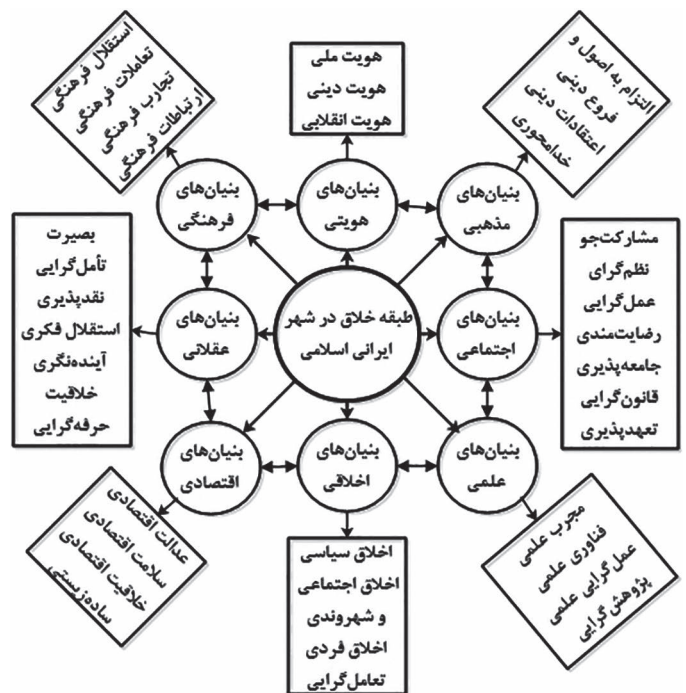
امروزه تولیدات فرهنگی از موتورهای محرک رشد اقتصادی

فرهیخته جامعه شهری است که با داشتن بنیان‌های فردی و اجتماعی بی‌نظیر در خلق مؤلفه‌های مکانی و فضایی خلاق در کالبد شهر نقش اصلی دارد. هم‌چنین طبقه خلاق از شاخص‌های مکانی و فضایی به عنوان بستری برای پرورش و تربیت آن‌ها اثر می‌پذیرد. بنابراین ارتباط بین طبقه خلاق و شاخص‌های مکانی و فضایی در شهرهای خلاق دوسویه است.

در اسلام انسان‌گرایی و تسلط انسان به عالم هستی مورد تأکید قرار گرفته است. این موضوع در آیه ۲۰ سوره لقمان آمده است (نقی‌زاده، ۱۳۹۲: ۶۱). بر اساس تعالیم اسلام، اعمال هر فرد مسلمان باید در جهت مصلحت جامعه باشد. برای این منظور اسلام مؤلفه‌هایی را به عنوان تکالیف فردی برای هر مسلمانی تعریف کرده است. این تکالیف شامل عبادت، دانش‌اندوختن، اندیشیدن، قانون‌مداری و وفاداری به قوانین شریعت، عمل به وظایف اجتماعی و افزایش کارایی و بازدهی در مشاغل مربوطه است. طبقه خلاق مورد تأکید و تأیید اسلام در شهر اسلامی طبقه‌ای است که علاوه بر دارا بودن شاخص‌های مدنظر فلوریدا (یعنی استعداد، فناوری و تسامح و تساهل)، فردی مؤمن و متعهد به جهان‌بینی، عقلانیت، معرفت، فرهنگ، اخلاق، رفتار و کردار اسلامی نیز هست.

طبقه خلاق مدنظر فلوریدا در شهر خلاق ایرانی اسلامی معادل طبقه‌ای است که عملکرد آن در جایگاه یک شهروند خلاق در بنیان‌های مذهبی، اجتماعی، هویتی، فرهنگی، عقلانی، علمی اخلاقی و اقتصادی در چارچوب اصول و قوانین حاکم بر جهان‌بینی ایرانی اسلامی برای شکوفایی شهر باشد.

نمودار شماره ۳: بنیان‌های طبقه خلاق در شهر خلاق ایرانی اسلامی

شهرهاست. تولیدات فرهنگی در شهرها تولیداتی هستند که زیاد به مواد اولیه نیازمند نیست. بلکه در محیطی از خدمات، آگاهی‌ها، دانش، مصرف و نوآوری شکل می‌گیرد. برخی از شهرها که دارای خصوصیات مکانی خاص برای پذیرش تقاضای جدید فرهنگی هستند می‌توانند در زمره شهرهای خلاق قرار گیرند (قربانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲). در پایان قرن بیستم با گذر از اقتصاد شهری از وضعیت فوردیسمی به پست-فوردیسم پیوندهای فرهنگی در پایه‌های اقتصاد شهری محکم‌تر شده است (Vanolo, 2008: 27). شاخص‌های مکانی و فضایی اثرگذار در خلاقیت شهر ایرانی اسلامی شامل سالن‌های نمایش (سینما و تئاتر)، فرهنگ‌سراها، خانه‌های فرهنگ، صنایع فرهنگی (مثل صنایع دستی، گردشگری)، آموزشگاه‌ها، موزه‌ها، هنرکده‌ها، انتشارات، کتاب‌فروشی‌ها، نمایشگاه‌ها، فستیوال‌ها، نمادها و نشانه‌ها و... که اساس و بنیان‌شان بر مبنای فرهنگ ایرانی و اسلامی هستند. شهرهای ایرانی به علت یدک کشیدن فرهنگ و تمدن چندین ساله ایرانی و اسلامی ظرفیت‌های مکانی فراوانی برای تثبیت پایه‌های فرهنگی خلاق در فضای شهری دارند.

شکل‌گیری مکان‌ها و فضاهای شهری، هم‌نماد فرهنگ و هم‌بازتاب فرهنگ شهرنشینی و نیز نشان‌دهنده زبان فرهنگ شهرنشینی هستند. از این رو، در تمام مراحل شهرنشینی، چگونگی شکل‌گیری فضاهای شهری ارتباط مستقیمی با شعور فرهنگی و خرد اجتماعی ساکنان دارد؛ چرا که فرهنگ‌ها در شکل‌دهی به کالبد مکانی شهر نقش آفرین هستند (نقی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۳). مکان‌های فرهنگی در شهرها نقش اساسی در تحولات فرهنگی، ترویج شیوه زیست انسان، شکل‌گیری ارزش‌ها، ارتباطات و فعالیت‌های انسانی دارند که از الزامات خلاقیت در فضای شهری است.

ج) شاخص خلاقیت طراحی و معماری ایرانی اسلامی

هر فرهنگی چشم‌انداز خاص خود را به وجود می‌آورد. یکی از واضح‌ترین سیمای چشم‌انداز قومی، دینی و مذهبی در معماری نهفته است (منصوری، ۱۳۸۹: ۴۰). معماری در جهان اسلام یکی از بزرگ‌ترین جلوه‌های ظهور حقیقت هنری در کالبد مادی به‌شمار می‌رود. همانند سایر هنرها و فنون و تولیدات بشری، معماری نیز علاوه بر کالبد ظاهری خویش واجد جنبه‌ای اصیل و حقیقی و معنوی نیز هست که در پاسخ به نیازهای انسان اعم از معنوی و مادی (همهانگ با جنبه روحانی حیات وی) طراحی و ساخته شده است. به این ترتیب که هر بنا واجد کالبدی است که روح آن تجلی روح فرهنگ و جهان‌بینی جامعه است در جامعه اسلامی معماری بر مبنای اصولی شکل می‌گیرد که در آن فضای غالب بر اساس مقدسات شکل گرفته و تقدسی را به

بیننده و ناظر انتقال می‌دهد (نقی‌زاده، ۱۳۸۱: ۶۴). بنابراین یکی از شروط اصلی بروز خلاقیت در معماری و شهرسازی اسلامی خلق عمارات، محیط‌ها، اماکن و فضاهای شهری است که پیام و معنایی معنوی را از حقایق لاهوتی در قالب تمثیل‌ها، نمادها و نشانه‌ها به ساکنان القا کند و نیازها و ارزش‌های مادی، روانی و معنوی آن‌ها را برآورده نماید.

معماری ایرانی دارای ویژگی‌هایی است که در مقایسه با معماری سایر کشورهای جهان از ارزش و رمز و رازی مختص به خود برخوردار است. این ویژگی شامل طرحی متناسب، هندسه‌ای بدیع، تناسباتی موزون، سازه‌ای دقیق و خلاقیت‌هایی نو و بالاخره تزئیناتی گوناگون است که هر یک در عین سادگی معرف شکوه معماری این سرزمین است. در تفکر و فرهنگ ایرانی این اعتقاد وجود دارد که «معماری هنر شکل دادن فضا بر حسب نیازمندی‌ها و نگاه و تلقی آدمی نسبت به عالم و آدم و مبدأ عالم و آدم است، و با نوع فرهنگ دینی یا دنیوی انسان ربط پیدا می‌کند (مددپور به نقل از نقی‌زاده، ۱۳۸۱: ۶۴). با توجه به ارتباط بین جهان‌بینی و فرهنگ و معماری، در هر شهری از جمله در شهری با تفکر اسلامی و فرهنگ ایرانی متکی به آن، رشد و تعالی این فرهنگ و ترویج ارزش‌های آن و احراز هویت شهر و بازگشت آن به خویش و توجه به شأن و کرامت انسان و حفظ محیط طبیعی موجبات تعالی اهالی شهر خواهد شد (نقی‌زاده، ۱۳۸۸: ۹).

شاخص‌های بصری معماری در تحلیل کالبدی فضای شهری، از اصلی‌ترین بنیان‌های تحقق و بروز خلاقیت در شهرهای ایرانی و اسلامی است. شاخص‌های بصری معماری اسلامی می‌تواند همه اصول ایجابی حاکم در شهر اسلامی از قبیل عبادت، تسبیح، تقوا، هدایت، تفکر، اخلاق‌گرایی، معنویت، تواضع، زیبایی، کمال‌گرایی، خلاقیت، نوگرایی، تنوع، آرمان‌گرایی، هویت، آموزش، قانون‌مندی، امنیت و ایمنی، آرامش و آسایش، شادی، مشارکت، اصالت، نظم، شفافیت، تداوم تاریخی، درون‌گرایی، دسترسی، محله‌بندی، القای جهت قبله، همزیستی با طبیعت، امر به معروف و نهی از منکر و... را برای ساکنان شهر القا کند.

به عنوان مثال طراحی و معماری منحصر به فرد میدان نقش جهان اصفهان و انحراف آن نسبت به جهت قبله موجب متبادر شدن جهت بنیادین دین اسلام (جهت قبله) به ذهن ناظر و ارتقای سلطه فیزیکی مسجد امام به همه شهر (در زمان خود) بوده است. با این طراحی خلاقانه ملاحظه چهار گلدسته‌ای که دو به دو در یک صفحه قرار گرفته‌اند و صفحات حاصل نسبت به هم چرخش دارند، اهل شهر را به جهت قبله متذکر نموده، و از همه شهر، دریافت و شناسایی جهت قبله را برای همگان ممکن می‌نماید (نقی‌زاده، ۱۳۹۲: ۲۷۳).

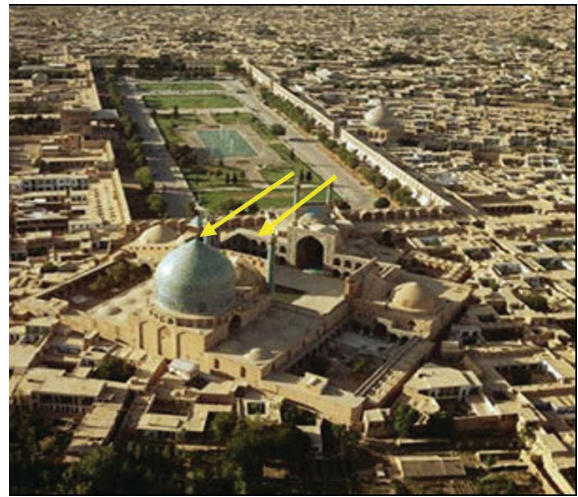

معنوی‌شان، زیبایی معنوی را تجلی کالبدی نیز بخشیدند. در هنرهایی چون معماری شهری و هنرهای وابسته به آن و در آنچه که امروزه صنایع دستی نامیده می‌شود، به راهی رفتند که آثاری متمایز و خلاقانه را نسبت به مشابه‌های خویش در سایر جوامع به منصفه ظهور رساندند و در هر یک از این مقولات، سبکی را به نام خویش معرفی نمودند (نقی‌زاده، ۱۳۹۳: ب: ۳۷۸).

د) شاخص خلاقیت مذهبی شهر ایرانی - اسلامی

اصلی‌ترین نماد که در معماری شهرهای بلاد اسلامی با مذاهب مختلف خودنمایی می‌کند، مسجد است. اهمیت مسجد در شهرهای کهن اسلامی تا آنجایی بوده است که واژه شهر تنها به جایی اطلاق می‌شده که در آن مسجد جامع ساخته شده باشد (جعفریان ثمرین و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۳). وقتی دین اسلام در کشورهای مختلف دنیا رواج پیدا کرد و مردم آن‌ها مسلمان شدند، ساخت مسجد به عنوان شاخص‌ترین بنای اسلامی در هر کشوری شروع شد و هر کشور با توجه به داشته‌های معماری سنتی خود مساجد را ساختند (URL3). مسجد، محل برگزاری نماز، والاترین نوع بندگی خداوند است. واژه مسجد ۲۸ بار در قرآن آمده است. در آیه ۹۶ سوره آل عمران می‌فرماید: «اولین خانه‌ای که برای عبادت خلق بنا گردید، همان خانه مکه است که در آن برکت و هدایت برای کل خلائق است». نقش کلی مسجد ایجاد هماهنگی است؛ هماهنگی مسلمانان با دستورات خدا و هماهنگی در درون جامعه. بر همین اساس مساجد دو هدف منسجم دارند: هدف مذهبی و هدف اجتماعی که هر دو از اصول و مبانی بومی‌سازی شاخص‌های شهر خلاق اسلامی محسوب می‌شود (مرتضی، ۱۳۹۳: ۱۲۸-۱۲۶). مساجد در شهر ایرانی - اسلامی به غیر از عملکردهای اصلی عبادی، آموزشی، قضایی و سیاسی می‌توانند در برگزاری همایش‌ها و سایر تجمع‌های علمی، آموزشی و فرهنگی در تمام مدت روز و بسیاری از ساعات شب مورد استفاده قرار گیرند (نقی‌زاده، ۱۳۹۲: آ: ۱۱۹). به عنوان مثال در اقدامی خلاقانه در ماه رمضان سال ۱۳۹۴ شهرداری تهران مساجد شمال تهران را برای اجرای طرح سلامت‌محور شامل خدمات مشاوره روان‌شناسی، مشاوره تغذیه و طب اسلامی، مشاوره پزشکی، برگزاری مسابقات سلامت، تست فشار خون، آموزش مهارت‌های زندگی، بهداشت فردی و گروهی، نقش آموزه‌های دینی در ارتقای سلامت، هم‌چنین فعالیت‌های ویژه برای کودکان نظیر قصه‌گویی، نقاشی، مسابقه و... اختصاص داده بود.

مسجد، نماد هویت، زیبایی، نظم، پاکی، معنویت، وحدت، نورانیت، آرامش، مصالحه، عدالت و... است. در معماری، طراحی و ساخت خلاقانه مساجد در فضاهای شهری طوری

تصویر شماره ۱: القای خلاقانه جهت قبله توسط دو مناره در کل شهر مآخذ: URL2

همچنین طراحی و معماری خلاقانه در شهر با مؤلفه‌های زیبایی‌شناختی عجین شده است. جایگاه و اهمیت زیبایی در تعریف و طراحی و ایجاد فضاها و مکان‌های شهری به اندازه‌ای است که این نظریه مطرح می‌شود که «هر فضایی در شهر را نمی‌توان فضای شهر دانست، مگر آنکه بر اساس قواعد زیبایی‌شناسی شکل گرفته باشد» (توسلی و بنیادی به نقل از نقی‌زاده، ۱۳۹۳: ب: ۲۲۱). ایجاد فضاها و مکان‌های زیبا در شهر از مصداق‌های برجسته خلاقیت شهری است. زیرا که نوآوری هنری، تقویت فضاها و مکان‌های لطیف و مطبوع شهری، خلق چشم‌اندازهای زیبا، جذابیت مکانی، جذاب بودن برای بازدیدکنندگان سرزندگی که ارتباطی تنگاتنگ با قوانین زیبایی‌شناسی دارد، از شاخص‌های تحلیل عناصر و ابعاد شهر خلاق محسوب می‌شوند.

کلام الهی و سخنان معصومین (ع) مشحون از اشاراتی درباره زیبایی است. قرآن کریم چندین بار واژه‌های جمال (و شکل صفت آن جمیل) را ذکر نموده و زیبایی را به موضوع‌هایی چون خلقت انسان، طبیعت و دوری از منکران اطلاق نموده است. در نهج‌الفصاحه حقیقت زیبایی آمده است *إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ*، خداوند زیباست و زیبایی را دوست دارد، که بیانگر اهمیت زیبایی در اسلام است (نقی‌زاده، ۱۳۹۳: ب: ۷۱). اسلام زیبا بودن شهر را در هم‌سوئی شهر با محرمات شرعی مطلوب تشخیص می‌دهد. ایرانیان مسلمان برعکس بسیاری از ادیان و تمدن‌ها که هنر تمدن‌های مغلوب و یا پیش از خود را گرفته و هنرهای دیگران را نمی‌نموده‌اند، در اقدام خلاقانه خود مبدع هنرهایی گردیدند که برآمده از تفکر اسلامی بوده و هویت خاص خویش را داشته است. در واقع ایرانیان هنرهایی چون خوش‌نویسی، معماری و برخی هنرهای انتزاعی را به حد کمال رساندند و علاوه بر ترویج آن‌ها و الهام از زیبایی

۵) شاخص خلاقیت تاریخی

در خلاقیت میراث‌های فرهنگی، گذشته و حال به هم پیوند می‌خورد و توان ارزش‌های فرهنگی را پایدار می‌سازد. در مفاهیم دین اسلام اگرچه فضاهای تاریخی در جایگاه فضاهای سنتی، مطرح می‌شوند، این به دلیل قدیمی بودن آنها نیست، بلکه به جهت وجه معنوی آنهاست و کالبد فیزیکی آنها متضمن معنا و هویتی معنوی هستند. فضاهای شهری سنتی اعم از میدان، خانه، گذرها، فضاهای باز ساختمان‌های عمومی را می‌توان عاملی برای بروز احساسات خوشایند مردم دانست. فضاهای سنتی بازتاب بازه‌های فرهنگی و فکری هر تمدن و ملت هستند که تجلی کالبدی یافته‌اند. فضاهای سنتی در پی آن است که قداست و معنای طبیعت را در فضای زندگی خویش تقویت نماید (نقی‌زاده، بی تا: ۱۷۸). فضای سنتی در شهر اسلامی بنیاد آرمان شهر سنتی اسلامی در ارتباط آن با عالم قدسی است و در نقطه مقابل فضاهای شهری مدرن قرار گرفته‌اند که فاقد تقدس و معنویت هستند. یکی از متداول‌ترین راه‌های احیای بافت‌ها و فضاهای تاریخی شهرها و برجسته‌نمایی خلاقانه آن‌ها در بین فضاهای شهر مدرن، اختلاط‌های فیزیکی و کاربری است. این نوع برنامه‌ریزی به عنوان شاخصی برای ظهور خلاقیت در فضاهای شهرهای مدرن بسیار حائز اهمیت است. به عنوان مثال دروازه قدیمی عمارت تاریخی قورخانه عصر ناصرالدین شاه در خیابان جلیل‌آباد (خیام) تهران، به عنوان یکی از خروجی‌های ایستگاه امام خمینی (ره) در مترو تهران ادغام شد. در این عملیات، ضمن توجه به ارزش‌های هویت‌بخش تاریخی، دروازه فلزی قورخانه، مرمت و احیای این دروازه، بر اساس مستندات تاریخی و با رعایت الگوهای معماری سنتی ایرانی - اسلامی و حفظ هویت و اصالت تاریخی صورت گرفته است.

باید عمل نمود تا معماری خاص نمادگرایانه آن برای هدایت اهالی شهر به عبودیت و عبادت که ریشه در هویت و فرهنگ مسلمانی دارد، حفظ شود (نقی‌زاده، ۱۳۹۲: ۱۶۶). امروزه معماران مسلمان با ذوق و سلیقه سرشار و حس جمال‌طلبی و زیباخواهی، مساجد را با سبک و شیوه جدیدی احداث کرده و در این زمینه دست به نوآوری‌های کم‌نظیری زده‌اند، که اکنون مساجد تاریخی تبدیل به زیباترین جاذبه‌های فرهنگی جهان شده‌اند. مسجد اولین تجلی‌گاه و مکان اعتلا و شکوفایی هنر اسلامی است. فضای روحانی مسجد، عالم ملکوت (عالم معنا) و عالم ناسوت (عالم صورت، ملک و طبیعت) را قرین هم می‌کند (جعفریان ثمرین، بی تا: ۵۵). در شهرهای ایرانی انگاره‌های وحدت و یگانگی، هم‌آوایی با طبیعت، ابداع و نوآوری و حضور انگاره‌های قدسی حاکم از اصول طراحی مساجد شیعی محسوب می‌شود. مسجد توانایی ساکنان شهر را ارتقا می‌دهد و با برطرف نمودن تضادهای موجود، می‌تواند در انسجام اجتماعی و تعالی معنوی و اعتقادی نقش اصلی را داشته باشد. همین انعطاف‌پذیری و تنوع عملکرد نشان از جایگاه رفیع فضای مساجد در برانگیختگی و ارتقای خلاقیت ساکنان شهر در شهرهای اسلامی است.

در فضای شهری ایران مصلها، تکایا، حسینیه‌ها، مهدیه‌ها از دیگر فضاهای عمومی و مذهبی شهری هستند که در بسیاری از موارد جزو ساختار اصلی فضای شهری و سازمان‌دهنده آن محسوب می‌شوند. هم‌چنین از منظر خلاقیت، از خلاقانه‌ترین کاربری‌های شهری هستند، زیرا این فضاها، نسخه خاص شهرهای ایرانی و شیعه‌نشین بوده‌اند و از جهات بسیاری به وحدت و احراز هویت جامعه کمک می‌کنند. علاوه بر این که حضور معنوی این مکان‌ها در عناصر و فضای عملکردی اهالی محله‌های پیرامون خود تأثیر می‌گذارند.

تصویر شماره ۳: اتحاد قدیم و جدید دروازه قدیم قورخانه ناصری با مترو تهران و احیاء معماری سنتی ایرانی و اسلامی بنا، مأخذ: نگارندگان

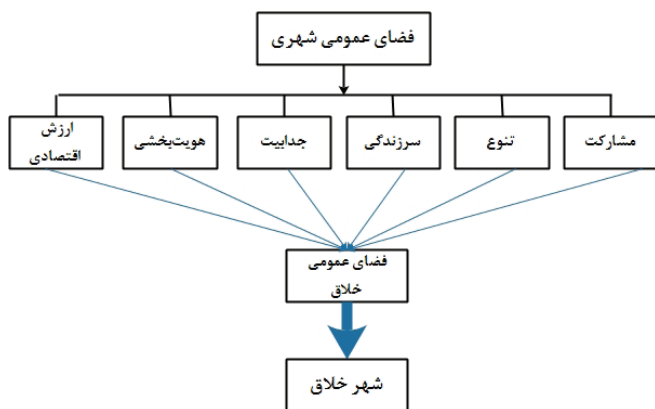
تصویر شماره ۲: مصلای امام خمینی (ره) تهران با طراحی خلاقانه و جدید با سبک ایرانی - اسلامی، مأخذ: URL4

و) خلاقیت اجتماعی در شهر ایرانی اسلامی

فضای شهری در مفهومی عام، ارتباط متقابل میان روابط و رفتارهاست. فضاهای عمومی در شهرها محل ظهور و حیات بخشی اندیشه‌ها و خواست‌های فردی و اجتماعی انسان‌هاست. فضاهای عمومی در بستر تعاملات و مراودات اجتماعی زمینه افزایش سرمایه اجتماعی در شهرها را مهیا می‌نمایند (رفعیان و خدایی، ۱۳۸۸: ۲۲۹). فضاهای عمومی شهری شامل محیط طبیعی یا مصنوعی، اعم از خیابان‌ها، میدان‌ها و مسیرهای عمومی در مناطق مسکونی، تجاری و محله‌ها، فضاهای باز و بوستان‌ها و فضاهای خصوصی-عمومی هستند که به آسانی، بیش تر مردم به آن دسترسی کامل داشته و یا دسترسی به آن‌ها در ساعاتی از روز برای مردم آزاد است (محمدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۷). اولدنبگ^{۱۴} فضاهای عمومی را به عنوان «مکان سوم»^{۱۵} در فضای شهری تلقی نموده و ارتباط این مکان با مکان‌های اول و دوم (خانه و محل کار) را در تأمین نیازمندی‌های زندگی ساکنان شهر تأکید می‌کند (کاشانی‌جو، ۱۳۸۸: ۹۶-۹۸). کارمونا بر این باور است که فضاهای عمومی شهری، مکان‌ها و محیط‌های اجتماعی هستند که به عنوان میدانی برای رفتار و نمایش، زمینه‌ای مشترک و خنثی برای تعامل اجتماعی، اختلاط و ارتباط و مرحله‌ای برای معرفت اجتماعی، پیشرفت شخصی و تبادل اطلاعات عمل می‌کنند (کارمونا به نقل از محمدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۷). فضاهای عمومی از مهم‌ترین شاخص‌های ارزیابی توانایی شهر در پاسخ‌گویی به نیازهای اجتماعی شهروندان به شمار می‌روند (پورمحمدی و کوشانه، ۱۳۹۲: ۳۹). روگرز^{۱۶} کیفیت و عملکرد این فضاها را یکی از ابزارهای سنجش قدرت‌مند شهرها و توانایی آن‌ها در ایجاد تفریح و سرگرمی، زیبایی‌های طبیعی و فضاهای باز برای شهروندان می‌داند. فضاهای عمومی در مقولاتی نظیر ایجاد و تقویت غرور شهری، افزایش گردشگری و سرمایه‌گذاری اقتصادی و کمک در ایجاد سلامتی و بهبود کیفیت زندگی ایفای نقش می‌نمایند (Rogers, 2003: 25).

از آنجایی که یکی از ارکان شکل‌گیری شهر خلاق فضاست، وجود فضای عمومی در شهر می‌تواند بستر مناسبی برای شکل‌گیری شهر خلاق فراهم کند. لذا فضای شهری به طور عام و فضای عمومی به شکل خاص می‌تواند محیطی مطلوب برای بروز خلاقیت در شهر باشد (کلاتتری و همکاران، ۱۳۹۱: ۸۴). فضاهای عمومی شهری به عنوان موتور محرکه شهر خلاق است، چون که برقراری پیوندها و ارتباطات بین شهروندان با تخصص‌ها و ایده‌های مجزا یکی از عوامل

توسعه خلاقیت در فضای شهری است. در فضاهای عمومی علاوه بر تحقق مشارکت عمومی، زمینه مساعد برای ارتقای سرزندگی شهری، هویت‌بخشی به شهر، افزایش جذابیت فضایی شهر، افزایش تنوع و در نهایت اثربخشی بر اقتصاد شهری مهیا می‌شود (نمودار شماره ۴).

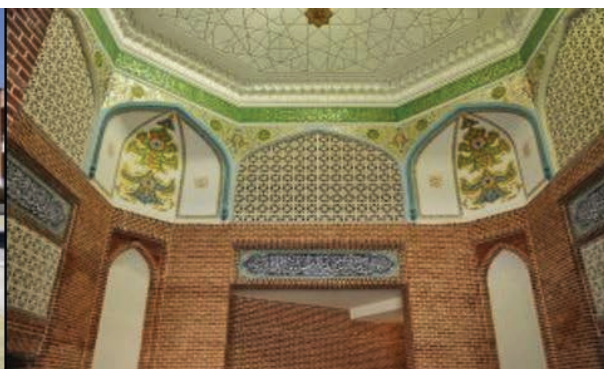

نمودار شماره ۴: جایگاه فضاهای عمومی شهری در شهر خلاق

از منظر دین اسلام زندگی بشر بدون مراد و تعامل اجتماعی امکان‌پذیر نیست. دوری از انزواگرایی و برقراری روابط مستحکم اجتماعی والاترین الزام اسلام است که در قرآن مجید مکرر با تعبیر برادری به عنوان زیربنای فعالیت‌های همگانی جامعه مسلمانان، مورد تأکید قرار گرفته است. خداوند ضمن دستوری به مسلمانان در آیه دوم سوره مائده، می‌فرماید: «در نیکوکاری و پرهیزکاری با یکدیگر همکاری کنید و در گناه و تعدی دستیار هم نشوید» (مرتضی، ۱۳۹۳: ۴۹-۴۸).

پیاده‌سازی شاخص‌های فضایی ایرانی - اسلامی در مکان‌ها و فضاهای عمومی شهری اعم از بوستان‌ها، مراکز خرید، مراکز اداری و تجاری، پیاده‌راه‌ها، شبکه‌های حمل و نقل، اماکن مذهبی، مراکز درمانی و... می‌تواند جلوه‌گر خلاقیت‌های بصری و معنوی در فضای شهری شود؛ به عنوان مثال، بازار بزرگ شهر جدید اندیشه بر اساس مبانی و الگوی شهر ایرانی - اسلامی که اساساً در مرکز شهرها، میدان، بازار و فضاهای فرهنگی مذهبی قرار دارد، طراحی و ساخته شده است. طراحی خلاقانه این پروژه بر مبنای محوریت مسجد از شاخصه‌های معماری ایرانی و با تلفیق باغ ایرانی، راسته بازار ایرانی، پیاده‌راه‌ها، مسیرهای تردد کالسکه، فضای سبز، فضای باز، کاربری‌های فرهنگی، رستوران ایرانی، آب‌نماها و هشتی‌ها بافت منحصر به فردی پیدا کرده است.

تصویر شماره ۳: نمایی از فضای بیرونی و اندرونی بازار بزرگ ایرانی اسلامی شهر جدید اندیشه
مأخذ URL5

مهم‌ترین فضاهای عمومی شهری در ایران (۱) میدان

میدان عرصه نمایشی است برای شهر که از حرکت و کوشش و تلاش برای زندگی و سرزندگی شهروندان خبر می‌دهد. شهر در آینه کوچک میدان‌هایش به کمال منعکس است (ابراهیمی، ۱۳۸۸: ۱۰۸). میدان در شهرهای ایرانی به عنوان مهم‌ترین فضاهای شهری مکان برگزاری مراسم، آیین‌ها، نمایش‌ها، تعزیه‌خوانی، اعتراض‌های مردمی و... بوده و از عوامل تقویت‌کننده برقراری ارتباطات اجتماعی شهری، هویت‌بخشی، پویایی و تحول و در نهایت خلاقیت شهری محسوب می‌شوند.

طراحی خلاقانه میدان متناسب با سبک‌های معماری ایرانی در نمادها، نشانه‌ها و هنر اسلامی و شاخص‌های زیبایی‌شناسی مثل محوطه‌سازی تزیینی، نصب یادمان‌ها، ایجاد فضای سبز، آب‌نماها، تندیس‌ها، نورپردازی‌ها و... در موقعیت‌های مکانی مناسب شهری می‌تواند در هویت‌بخشی به شهرها، جذب بصری و ذهنی عابران، تقویت حس آرامش عمومی اهالی شهر، انتقال پیام فرهنگی، نمایش نماد جهان‌بینی و آرمان‌های متعالی، برقراری پیوند آرمانی بین مردم، جذب گردشگر و... مؤثر باشد. از جمله میدان‌های مهم در شهرهای ایران می‌توان از میدان نقش جهان اصفهان، میدان گنجعلی خان کرمان، امیرچخماق یزد، میدان آزادی، میدان انقلاب و میدان امام حسین (ع) تهران نام برد.

تصویر شماره ۴: میدان امیرچخماق یزد (تصویر بالا) و میدان نقش جهان اصفهان (تصویر پایین) با طراحی خلاقانه ایرانی - اسلامی
مأخذ: URL6 و URL7

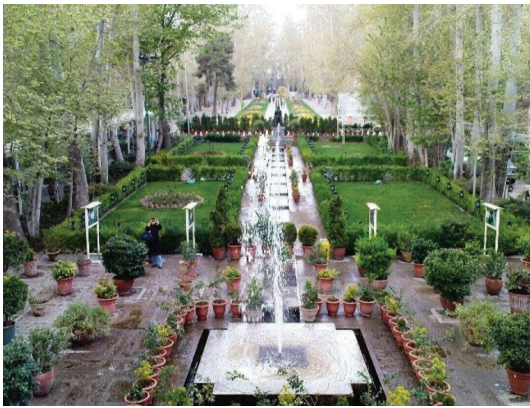

۲) فضای سبز (بوستان)

فضاهای سبز شهری به سه دسته فضای سبز عمومی (بوستان)، فضای سبز نیمه عمومی و فضای سبز خیابانی تقسیم می‌شوند (کوکبی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰۶). بخش قابل توجهی از فضای سبز در طرح‌های شهری را فضای سبز عمومی تشکیل می‌دهد. فضاهای سبز عمومی شهری، هم از دیدگاه تأمین نیازهای زیست محیطی مثل تلطیف هوا، کاهش آلودگی‌های محیطی، زیبایی محیطی و هم از نظر تأمین فضاهای تفریحی، ورزشی و گذران اوقات فراقت، با داشتن امکانات جانبی متنوع نقش برجسته‌ای در برقراری ارتباطات و تعاملات اجتماعی شهرنشینان دارند. فضاهای سبز عمومی شهر با داشتن کارکردهای تفریحی، ارتباطی، بهداشتی و روانی (آرامش روحی و کاهش پرخاشگری)، آموزشی (خصوصاً برای کودکان)، فرهنگی و حتی اقتصادی تأثیر بسزایی در افزایش کیفیت زندگی شهری، پرورش طبقه خلاق و ظهور خلاقیت شهری دارند.

باغ‌ها در جهان اسلام هنگامی عمق معنوی یافتند و پیوند بی‌ظیرشان با دین و تفکر و فرهنگ تحقق یافت که به بهشت تشبیه شدند. در قرآن کریم آیات متعددی به اهمیت باغ‌ها و فضای سبز تأکید شده است. به عنوان نمونه «إِنَّ الدِّينَ أَمْنًا وَعَمَلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا» (کهف، آیه ۱۰۷)، و یا آیه ۳۵ از سوره رعد که می‌فرماید: «وصف بهشت که به پرهیزکاران وعده شده چنین است که جویباران از فرودست آن جاری است و میوه‌ها و سایه آن همیشگی است. این سرانجام کسانی است که پرهیزکارند و سرانجام کافران آتش است» و یا در آیه ۱۴ سوره الدهر از «سایه‌های درختان که بر سر مؤمنان افتاده و میوه‌هایش که به فرمانشان هستند» یاد شده است.

هنر باغ‌سازی یکی از کهن‌ترین هنرهای ایرانیان در طراحی فضاهای شهری بوده که همواره سنت‌های ارزشمند و معنوی را در خود حفظ کرده است. مبنای طراحی و شکل باغ در شهرهای ایرانی از دیرباز تاکنون با تبعیت از معماری طبیعت‌گرا و بر اساس میزان ذخایر آب در موقعیت‌های مختلف جغرافیایی هماهنگ بوده است. با روی آوردن ایرانیان به دین اسلام، جهان‌بینی اسلامی باعث ترویج باغ‌سازی ایرانی در اکثر شهرهای ایران شد. لذا ایرانیان بهشتی را در این عالم طرح کردند که با خصوصیات این دنیا مطابقت دارد، اما تصویری از آخرت را تداعی می‌کند. باغ ایرانی مزین به نظم و تناسب، برخوردار از حرمت و محرمیت، منزه از بیهودگی و افراط و تفریط، با مساعدت با قناعت و صرفه‌جویی و مجهز به پایداری است. باغ‌های میوه‌زمان هخامنشیان و در دوره اسلامی چهار باغ اصفهان، فین کاشان، عین‌الدوله تهران، فردوس تهران، ارم شیراز و عقیق شیراز و... از نمونه‌های باغ‌های ایرانی هستند (تصویر شماره ۵).

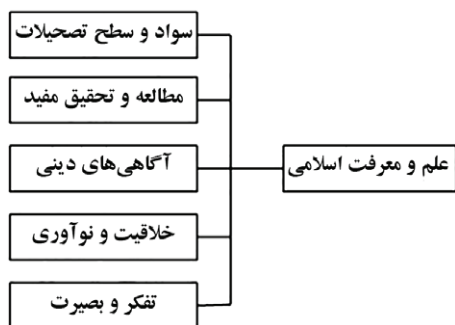

تصویر شماره ۵: باغ فردوس تهران (تصویر بالا) و باغ ارم شیراز (تصویر پایین) از باغ‌های منحصر به فرد ایرانی، مأخذ: URL8 و URL9

تصویر شماره ۶: تداعی هم‌زیستی با طبیعت (تصویر بالا) و نظم، زیبایی و عبودیت (تصویر پایین) در طراحی بوستان جوانمردان ایران تهران، مأخذ: URL10

نظریه خود نمونه‌هایی را از شهرهای اسلامی چون بغداد، کوفه و بصره را ذکر می‌کند (ابن خلدون به نقل از صفارحیدری، ۱۳۸۱: ۲۲۵). شهید مطهری برداشتن منع تحصیلی توده مردم را در جامعه ایرانی که اسلام به ایرانیان اعطا کرد، به عنوان عاملی می‌داند که سبب شد ایرانیان مقام شایسته خود را در پیشوایی سایر ملل و شرکت در بنای عظیم تمدن جهانی اسلام، احراز کنند و نشان دهند که عقب‌ماندگی ایران در برخی دوره‌ها نقض استعداد نبوده بلکه سرکوب استعداد ایرانی به علت اخذ فرصت‌های علم آموزی از ایرانیان بوده است (مطهری، ۱۳۸۱: ۹۱). خلیلیان اشکذری و جوشقانی نائینی میزان علم و معرفت ساکنان شهر اسلامی را از طریق شاخص‌های نمودار شماره ۵ قابل اندازه‌گیری می‌دانند.

نمودار شماره ۵: شاخص‌های علم و معرفت در شهر اسلامی، مأخذ: خلیلیان اشکذری و جوشقانی نائینی، ۱۳۹۳: ۱۸

اسلام مطالعه را در یادگیری و دست یافتن انسان به نکته‌های تازه و رشد و شکوفایی علم، فناوری و فرهنگ می‌داند. اهمیت مطالعه در اسلام به اندازه‌ای است که نقطه آغاز رسالت و دعوت در اسلام بر مبنای خواندن و مطالعه شکل گرفت (علق، آیه ۵-۱). هم‌چنین اسلام فراگیری آموزه‌های دینی را مکمل تحقیقات علمی می‌داند. برخورداری هر جامعه شهری از اطلاعات دینی شرط اصلی برای پیشرفت مادی و معنوی جامعه است. زیرا که تحقق سبک زندگی و فرهنگ اسلامی شهرهای اسلامی در گرو شناخت احکام و معارف دینی و عمل به دستورهای فردی و اجتماعی دین است. امام باقر(ع) یکی از عوامل رسیدن به کمال حقیقی انسان را معرفت عمیق دین معرفی می‌داند (کلینی با نقل از خلیلیان اشکذری و جوشقانی نائینی، ۱۳۹۳: ۲۲). مطلوبیت و کیفیت بالای مراکز آموزشی، تناسبات بصری و مشخصات فیزیکی متناسب با فرهنگ ایرانی و اسلامی، مجاورت مناسب فضاهای جنبی آموزشی، دینی و هنری با فضاهای عمومی شهر، متناسب بودن سرنانه فضاهای آموزشی، استانداردسازی امکانات آموزشی، نوآوری و ایجاد تحول در اماکن و فضاهای آموزشی بر اساس فرهنگ ایرانی اسلامی و متناسب با تحولات علمی و تکنولوژی نوین از ملزومات بروز و ظهور خلاقیت آموزشی در فضای شهری است.

از منظر فضایی طراحی کالبدی بوستان‌ها و فضاهای سبز عمومی شهری مبتنی بر ارزش‌های ایرانی - اسلامی و معنوی که تداعی عبودیت، تقوی، اخلاق‌گرایی، زیبایی، تواضع، نظم، هویت، تفکر، هم‌زیستی با طبیعت، نوگرایی و... باشد، می‌تواند به عنوان مصداقی برای نمود خلاقیت شهری در فضای شهر ایرانی - اسلامی باشد.

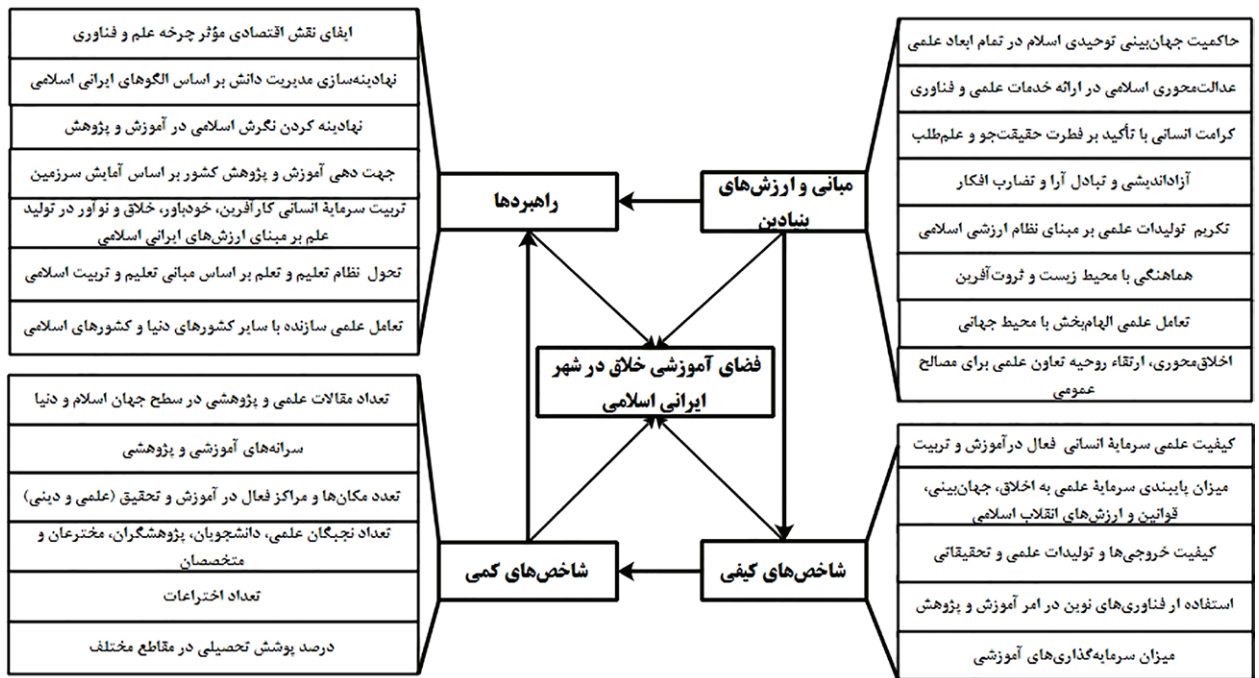
ح) شاخص خلاقیت آموزشی و پژوهشی

از دیدگاه فلوریدا مراکز آموزشی و پژوهشی به عنوان پرورش‌دهنده استعدادها و مهارت‌ها در زمینه انتقال تخصص‌های نظری و عملی و رشد خلاقیت ساکنان شهرها نقش آفرین هستند. به همین علت مکان‌ها و فضاهای آموزشی، علمی، فرهنگی و هنری در جایگاه کانون‌های خلاق در مناطق شهری متبلور می‌شوند.

از منظر اسلام سواد و کسب دانش افزون بر تربیت و آماده کردن نیروی انسانی ماهر، در پیشبرد برنامه پیشرفت انسانی اثر به‌سزایی دارد (خلیلیان اشکذری و جوشقانی نائینی، ۱۳۹۳: ۱۶). توسعه و گسترش مکان‌ها و فضاهای آموزشی و پژوهشی اعم از کودکستان‌ها، مدارس، دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها، آموزشگاه‌های علمی و فنی و حرفه‌ای، مراکز آموزشی دینی و اسلامی (حوزه‌های علمیه)، آموزشگاه‌های فرهنگی و هنری از ارکان اصلی برنامه‌ریزی شهر خلاق در جهت ایجاد خلاقیت انسانی، اقتصادی، فرهنگی، علمی و هنری محسوب می‌شود.

در دین اسلام علم به عنوان جزئی از معرفت است. علم در اصطلاح قرآن کریم و روایات منحصر در دانستن مجموعه‌ای از اصطلاح‌ها یا روابط مادی میان اشیا و به اصطلاح علوم رسمی نیست، بلکه شامل آن دسته از معرفت‌ها و آگاهی‌های خاص است که برای انسان، شناخت پروردگار و پای‌بندی به فرامین الهی را به ارمغان می‌آورد (پیشین: ۱۶). در قرآن کریم به صراحت تعلیم و آموزش به عنوان یکی از اهداف برانگیخته شدن پیامبر اکرم(ص) مطرح گردیده است. «آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند برابرند، همانا صاحبان خرد متذکر می‌شوند» (زمر، آیه ۹). این آیه عظمت مقام علم و عالم را روشن می‌کند. «خدا کسانی را که ایمان آورده‌اند و کسانی را که علم به آنان داده شده به درجاتی (بیشتر) رفعت مقام می‌دهد(مجادله، آیه ۱۱). از احادیثی که از پیامبر اکرم(ص) برجای مانده بارها به نقش تعلیم و تعلم در تکامل زندگی انسان تأکید شده است. احادیثی مثل «اطلبوا العلم و لئو بالصین»، «اطلبوا العلم من المهد علی الحد»، «اطلبوا العلم فرضیه علی کل مسلم» از معروف‌ترین تأکیدات حضرت هستند. در نظام آموزشی اسلامی میان ارزش‌های مقدس و ماندگار و پیشرفت‌های علمی و نوگرایی ستیزی وجود ندارد. ابن خلدون می‌گوید: «هرگاه ساکنان شهرها با توسعه هنرها و صنایع زندگی متمدن ارتباط داشته باشند، آموزش و پرورش از پیچیدگی بیش‌تر و پذیرش عمومی‌تر برخوردار می‌گردد». ابن خلدون برای توجیه

نمودار شماره ۶: مؤلفه‌های اثرگذار در تحقق خلاقیت در فضای آموزشی شهر خلاق ایرانی اسلامی

نتیجه‌گیری

با تجزیه و تحلیل صورت گرفته مشخص شد که اولاً با وجود منابع غنی اسلامی (قرآن و احادیث)، فرهنگی (فرهنگ غنی ایرانی) و تاریخی (گذشته درخشان در فلسفه وجودی شهر و شهرنشینی) امکان استخراج و بومی‌سازی شاخص‌های خلاقیت مکانی و فضایی شهری برای فراهم نمودن بن‌مایه لازم برای تحقق شهر خلاق ایرانی و اسلامی وجود دارد. دوماً، هیچ‌گونه تباینی بین اصول حاکم بر روح شهر ایرانی اسلامی با اصول شهر خلاق وجود ندارد و بسیاری از اصول شهر خلاق در بطن اصول شهر ایرانی اسلامی نهفته است. لذا جامعیت شاخص‌های شهر ایرانی اسلامی توانایی پاسخ‌گویی به تمامی ابعاد شهر خلاق (ابعاد انسانی و طبیعی) را دارد.

در نتیجه، می‌توان با محوریت قرار دادن اصول و ارکان شهر خلاق، و با حذف موارد خلاف عرف و فرهنگ بومی و جایگزینی ارزش‌های معنوی و مادی برجسته و بارز با آنها، نسبت به بازتعریف اصول شهر خلاق ایرانی اسلامی اقدام نمود. خروجی این سلسله برنامه‌ریزی‌ها می‌تواند منجر به تقویت خلاقیت شهری در بین شهرهای ایرانی شده و با رشد انگیزه رقابتی شهرها، تعداد شهرهای ایرانی موجود در زنجیره و شبکه شهرهای خلاق یونسکو در حوزه‌های مختلف ادبی، هنری، فرهنگی و مذهبی افزایش یابد. مؤید این مسأله مطرح و معرفی شدن شهر تبریز به عنوان شهر خلاق ایرانی در حوزه صنایع دستی (صنعت فرهنگی - اقتصادی فرش) در سال ۲۰۱۶م است. لازمه تحقق چنین امر مهمی درون‌گرایی و توانایی برنامه‌ریزان در بومی‌سازی شاخص‌های شهر خلاق از شروط اصلی تلقی می‌شود.

هم‌چنین توجه به این نکته حائز اهمیت است که شهر خلاق

ایرانی اسلامی با نگاه به بیرون و تقلید از شاخص‌های نظریه‌پردازان غربی و شرقی تحقق پیدا نمی‌کند، زیرا با به کارگیری شاخص‌های غیربومی و تبعیت برنامه‌ریزان شهری از الگوهای بیگانه و تکراری، شهر خلاقیت و قابلیت رقابت‌پذیری خود را در عرصه جهانی از دست می‌دهد، زیرا در این صورت مؤلفه‌های مکانی فضایی خلق شده متناقض با فرهنگ ایرانی - اسلامی خواهد بود. در این صورت شهر ایرانی حرف جدیدی برای گفتن نخواهد داشت. لذا رمز تحقق شهر خلاق ایرانی - اسلامی درون‌گرایی، شناسایی قابلیت‌های بومی مؤثر در برنامه‌ریزی شهر خلاق ایرانی - اسلامی است.

پی‌نوشت‌ها

- 1- Outcrop
- 2- UNESCO Creative City Network
- 3-Palmerston
- 4-Durmaz, B
- 5-Soho
- 6-Beyoglu
- 7-Creative Class
- 8- Charles Landry
- 9-United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization(UNESCO)
- 10-Center of Excellence for Creative Industries and Innovation(CCI)
- 11-Sharpies Creative Index
- 12-Hong Kong Creativity Index
- 13- Vanolo
- 14-Oldenburg
- 15- Third Place
- 16- Rogers

فهرست منابع و مراجع

۱. قرآن مجید.
۲. ابراهیمی، محمدحسن (۱۳۸۸)، «میدان فضای تعریف نشده شهرهای ایرانی»، **نشریه هویت شهر**، سال سوم، شماره ۴.
۳. احمدی شلمانی، محمدحسین (۱۳۹۰)، **معماری معاصر مساجد**، انتشارات فرهیختگان دانشگاه، چاپ اول، تهران.
۴. اشتری، حسن و مهدنژاد، حافظ (۱۳۹۳)، **شهر خلاق، طبقه خلاق**، نیم‌رخ شهر، انتشارات تیسرا، چاپ دوم، تهران.
۵. اکبری مطلق، مصطفی (۱۳۹۲)، **بررسی ابعاد نظریه شهر خلاق و تأثیر آن بر توسعه شهری پایدار با تأکید بر تجارت جهانی**، همایش ملی معماری پایدار و توسعه شهری بوکان، ۲۶ اردیبهشت ۱۳۹۲.
۶. پورمحمدی، محمدرضا و کوشانه، روشن (۱۳۹۲)، «ارزیابی و تحلیل فضاهای عمومی شهری با استفاده از مدل تاپسیس (مطالعه موردی: شهر تبریز)»، **فصلنامه مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای**، سال پنجم، شماره هفدهم.
۷. جعفریان ثمرین، حامد؛ قهری، شاله؛ نوزدی، نازنین؛ حاتمی، الیاس و نوزدی، الناز (۱۳۹۲)، **تحلیل جایگاه مسجد به عنوان نمادی از شهر ایرانی اسلامی**، اولین همایش معماری و فضاهای شهری پایدار، دانشگاه فردوسی مشهد.
۸. حسین پور، سیدعلی؛ غریب، امید؛ اکبری مطلق، مصطفی؛ و نجفی، محدثه (۱۳۹۲)، **شهر خلاق - اقتصاد پایدار**، جلد دوم، نشر طحان، تهران.
۹. خلیلیان اشکدری؛ محمدجمال و جوشقانی نائینی، سیدحمید (۱۳۹۳)، «شاخص‌های پیشرفت علمی و معرفتی انسان از دیدگاه اسلام»، **فصلنامه علمی - پژوهشی اقتصاد اسلامی**، سال چهاردهم، شماره ۵۴.
۱۰. ربانی خوراسگانی، علی؛ ربانی خوراسگانی، رسول؛ ادیبی، مهلی؛ و موذنی، احمد (۱۳۹۰)، «بررسی نقش تنوع اجتماعی در ایجاد شهر خلاق و نوآر مطالعه موردی شهر اصفهان»، **فصلنامه جغرافیا و توسعه**، شماره ۲۱.
۱۱. رحیمی، محمد؛ مردعلی، محسن؛ داه، الهام؛ و فلاح‌زاده، عبدالرسول (۱۳۹۲)، **شهر خلاق (مبانی نظری و شاخص‌ها)**، معاونت مطالعات و برنامه‌ریزی مدیریت و امور اجتماعی و اقتصادی، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.
۱۲. رفیعیان، مجتبی و خلدایی، زهرا (۱۳۸۸)، «بررسی شاخص‌ها و معیارهای مؤثر بر رضایتمندی شهروندان از فضاهای عمومی شهری»، **فصلنامه راهبرد**، شماره ۵۳.
۱۳. شفیعی، زاهله؛ فرخیان، فریروز و میرقدر، لیلیا (۱۳۹۲)، «اصفهان به عنوان شهر خلاق صنایع دستی با رویکرد توسعه گردشگری»، **فصلنامه بین‌المللی انجمن جغرافیایی ایران**، دوره جدید، سال دوازدهم، شماره ۴۳.
۱۴. صارمی، حمیدرضا و مسعود صارمی (۱۳۹۰)، «تحلیل جایگاه شهر و زیبایی در هنر اسلامی»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی**، شماره ۴.
۱۵. صفارحیدری، حجت (۱۳۸۱)، «نوگرایی و آموزش در جهان اسلام»، **فصلنامه علمی - پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء**، سال دوازدهم، شماره ۴۲.
۱۶. عبدی، علی؛ امانی، خدیجه؛ نیت‌مقدم، صالحه و موقرنیا، سارا (۱۳۹۳)، **شهر خلاق: مبانی، شاخص‌ها، استراتژی‌ها**، اولین همایش ملی شهرهای خلاق و توسعه پایدار، مؤسسه شاخص پژوه اصفهان.
۱۷. عسگری، علی (۱۳۹۳)، **ارزیابی تطبیقی شاخص‌های شهر خلاق در کلان‌شهرهای ایران (مطالعه موردی: شهرهای تهران و اصفهان)**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی دکتر ابوالفضل مشکینی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
۱۸. قربانی، رسول؛ حسین آبادی، سعید؛ و طورانی، علی (۱۳۹۲)، «شهرهای خلاق، رویکردی فرهنگی در توسعه شهری»، **فصلنامه مطالعات جغرافیایی مناطق خشک**، سال سوم، شماره ۱۱.
۱۹. کاشانی جو، خشایار (۱۳۸۸)، «بازشناخت رویکردهای نظری به فضاهای عمومی شهری»، **نشریه هویت شهر**، سال چهارم، شماره ۶، بهار و تابستان ۸۹.
۲۰. کلاتسری، بهرننگ؛ یارقلی، وحید و رحمتی، اکبر (۱۳۹۱)، «فضای جمعی و شهر خلاق»، **فصلنامه منظر**، شماره ۱۹.
۲۱. کویکی، لیلیا؛ ایزدی خرامه، حسن؛ عبدالهی، رحمت‌اله و سلیمانی، رقیه (۱۳۹۱)، «حیات جمعی در فضای عمومی سبزه راه، نگرشی بر تنوع فرهنگی اجتماعی استفاده از فضا؛ مطالعه موردی پارک خطی باغ بلند شیراز»، **مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری**، سال سوم، شماره یازدهم.
۲۲. لامعی، محمد (۱۳۸۷)، **برگزیده آثار و اندیشه‌های دکتر شریعتی**، انتشارات رانند، تهران.
۲۳. محمدی، کمال و مجیدفر، محسن (۱۳۸۹)، «یادداشت بر شهر خلاق»، ماهنامه شهرداری‌ها، سال یازدهم، شماره ۱۰۰.
۲۴. محمدی، محمود؛ عظیمی، مریم؛ مقدم، حامد و رفیعیان، مجتبی (۱۳۹۱)، «فضاهای عمومی شهری، تحقق تعاملات اجتماعی در بافت‌های تاریخی؛ نمونه موردی: شهر لار»، **فصلنامه مرمت و معماری ایران**، دوره ۲ شماره ۴.
۲۵. مختاری ملک‌آبادی، رضا؛ سقایی، محسن و ایمان، فاطمه (۱۳۹۳)، «سطح‌بندی مناطق پانزده‌گانه اصفهان از لحاظ شاخص‌های شهر خلاق با استفاده از مدل‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای»، **مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری**، سال پنجم، شماره ۱۶.
۲۶. مرتضی، هشام (۱۳۹۳)، **اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام**، ترجمه ابوالفضل مشکینی و کیومرث حبیبی، چاپ دوم، مرکز تحقیقات راه، مسکن و شهرسازی، تهران.
۲۷. مشکینی، ابوالفضل؛ حاتمی‌نژاد، حسین؛ مهدنژاد، حافظ و پرهیز، فریاد (۱۳۹۳)، **شهر خلاق الگویی نوین برای توسعه دانش‌بنیان در حوزه مدیریت شهری**، نشر آزاد کتاب، تهران.
۲۸. مشهدی‌زاده دهاقانی، ناصر (۱۳۷۳)، **ویژگی‌های برنامه‌ریزی شهری در ایران**، انتشارات دانشگاه علم و صنعت، تهران.
۲۹. مطهری، علی (۱۳۸۱)، **دین و دوران**، دفتر ششم، انتشارات دانشگاه امام صادق(ع)، تهران.
۳۰. منصوری، علی (۱۳۸۹)، «حجاب و پوشیدگی در شهرسازی ایرانی اسلامی»، **فصلنامه مسکن و محیط روستا**، سال ۲۹، شماره ۱۳۰.
۳۱. موسوی، میرنجم (۱۳۹۳)، «رتبه‌بندی محلات شهر سردشت از نظر حرکت به سوی خلاقیت با تأکید بر تحقق شهر خلاق با استفاده از تاپسیس و ANP»، **فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای**، شماره ۱۰.
۳۲. نامورمطلق، بهمن (۱۳۸۶)، **ماهیت هنر اسلامی**، مرکز هنرپژوهی نقش جهان، فرهنگستان هنر، منتشر شده در سایت <http://vista.ir>.
۳۳. نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۱)، «تأثیر معماری و شهر بر ارزش‌های فرهنگی»، **فصلنامه هنرهای زیبا**، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، شماره ۱۱.
۳۴. نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۸)، «طرح کلی برنامه جامع احیاء شهر اسلامی»، **نشریه کتاب ماه هنر**، شماره ۱۳۶، تهران.
۳۵. نقی‌زاده، محمد و بهادر زمانی و اسلام کرمی (۱۳۸۹)، «ملاحظات فرهنگی در شکل‌دهی به نماهای شهری با تکیه بر ساختار نماهای شهر ایرانی در دوران اسلامی»، **نشریه هویت شهر**، سال پنجم شماره ۷.

۳۶. نقی‌زاده، محمد (۱۳۹۲ آ)، **تحلیل و طراحی فضای شهری (مبانی، تعاریف، معیارها و شیوه‌ها)**، انتشارات جهاد دانشگاهی، چاپ دوم، تهران.

۳۷. نقی‌زاده، محمد (۱۳۹۲ ب)، **شهر عقل‌مدار اصول، طراحی و برنامه‌ریزی**، سازمان فرهنگی و تفریحی شهرداری اصفهان، اصفهان.

۳۸. نقی‌زاده، محمد (۱۳۹۳)، **شهر زیبا، مبانی، عوامل و معیارها**، سازمان فرهنگی و تفریحی شهرداری اصفهان، اصفهان.

۳۹. نقی‌زاده، محمد (بی‌تا)، «صفات شهر اسلامی از نگاه قرآن کریم»، **صحیفهٔ مبین**، دورهٔ دوم شماره ۵، منتشر شده در سایت پرتال جامع علوم انسانی.

40. **Center of excellence of Creative Industries and innovation (CCI)**(2012), CCI creative city index 2012.
41. Durmaz, S. Bahar (2015), "Analyzing the Quality of Place: Creative Clusters in Soho and Beyoglu", **Journal of Urban Design**, Vol. 20, No. 1.
42. Florida, R. (2002), **The rise of the creative class: And how its transforming work**, leisure, community and everyday life, Basic Books, New York.
43. Florida, R. (2005), "Cities and the Creative class", **City & Community**, New York: Volume 2, Issue 1, pages 3–19, March 2005.
44. Jopek, Dorota (2014), "Good City Form, Creative New York, The idea of creative city", **The urban policy debate Conference**, held in Krakow 17-18 october 2013, P182-187.
45. Landry, C (2008), **The Creative City: It is Origin and Future urban design**, spring 2008, Issue 106.
46. Landry, C (2010), "Creativity, culture & the city A question of interconnection", RUHR, **European Capital of Culture**, Jan 2010, No 13.
47. Landry, C (2013), **Creative City index Comfortable or Captivating**, An assessment of Palmerston North, Print synergy & Published by Palmerston North City Council, June 2013.
48. Rogers, W (2003), **The Excellent City Park System, In What Makes it Great and How to Get There**, (ed) P Harnik. The Trust for Public Land, Pub, Washington, DC.
49. Scott, Allen John (2014), "Beyond the Creative City: Cognitive-Cultural Capitalism and the New Urbanism", **Regional Studies**, 2014, Vol. 48, No. 4.
50. Vanolo, Alberto (2008), "The image of the creative city: Some reflection on urban handing in Turin", **Cities**, 25.
51. Vickery jonathan (2011), **Beyond The Creative Cities- Cultural Policy in an age of scarcity**, For made: a center for place-making birmingam, Birmingham. November, 2011.
52. URL1: http://www.unesco.org/new/en/media-services/single-view/news/28_cities_join_the_unesco_creative_cities_network.
53. URL2: <http://www.isfp.ir/web/tourism/444>.
54. URL3: <http://www.iqna.ir/fa/news/3350697>.
55. URL4: <http://www.lenzor.com/p/ou513>.
56. URL5: http://andisheh-ntoir.gov.ir/?page_id=551.
57. URL6: <http://www.asiran.com/fa/news/324228>.
58. URL7: <http://www.citypedia.ir>.
59. URL8: <http://mapio.net/o/1016761>.
60. URL9: <http://fa.alalam.ir/news/1569562>.
61. URL10: <http://tafrih.ir/place/pl3kk>.